

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Katedra středoevropských studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Homosexualita u Romů

Homosexuality in Romani community

Autor: David Tišer

Vedoucí práce: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Praha 2015

Rád bych poděkoval především svým informátorům, kteří se mnou hovořili a trpělivě odpovídali na mé otázky. Také děkuji své rodině a blízkým, kteří mě při práci morálně podporovali. Chtěl bych také poděkovat Mgr. Kateřině Kovárníkové za pomoc při zpracování dat získaných z terénního výzkumu. A v neposlední řadě děkuji svému vedoucímu práce panu PhDr. Janu Červenkovi, Ph.D. za odborné vedení této bakalářské práce.

Tuto práci bych rád věnoval své babičce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 1. 2015 David Tišer

ANOTACE

I když v současnosti existuje potřeba zabývat se marginalizovanými skupinami uvnitř LGBT komunity, neexistují žádné ucelené výzkumy či studie, které by poskytly dostatek informací o romské LGBT menšině. Obecně se dá říct, že podobně jako je tomu v jiných zemích, se společenská debata omezuje pouze na LGBT z většinové společnosti a na stírání odlišností mezi LGBT menšinou a majoritní společností. Cílem této bakalářské práce bylo poskytnout dostatek základních informací o romské LGBT komunitě žijící v České republice. Přiblížit osudy lidí, kteří jsou vystavováni vícenásobné diskriminaci a zmapovat, zda se mění vztah romské společnosti k LGBT menšině.

Klíčová slova

Romové : Homosexualita: Coming out: Rituální čistota : Identita : Transsexualita : Trest : Prostituce : Kultura

ABSTRACT

Despite the fact there is a need to deal with marginalized groups within LGBT community, there are no comprehensive researches or studies which could provide sufficient information about Romany LGBT minority. In general we can say that the social discussion is only focused on the LGBT from the mainstream society and on seeing the differences between LGBT minority and mainstream society. Likewise it is in another countries. The aim of this bachelor thesis is to provide enough basic information about Romany LGBT community living in the Czech Republic. Also to be able to see the destinies of other people who are repeatedly keeping in touch with discrimination more deeply and to localise whether the relationship of Romany society is changing to the LGBT minority.

Key words

Roma : Homosexuality : Coming out : Ritual purity : Identity : Transsexuality : Punishment : Prostitution : Culture

Obsah

1. Volba tématu	7
1.1 Terminologie	8
2. Historický kontext LGBT a Romů a jejich souvislosti	10
2.1 Stručná historie LGBT menšiny v českých zemích	10
2.2 Historie Romů s důrazem na česko – slovenský kontext	13
3. Charakteristika výzkumu	18
3.1 Hypotézy výzkumu	18
3.2. Metody výzkumu	19
3.3 Postavení výzkumníka	19
3.4 Respondenti	21
3.5 Popis respondentů	21
3.6 Anonymizace	23
4. Výsledky výzkumu	24
4.1 Pojmenování	24
4.2 Coming out	24
4.3 Důležitost romské rodiny	30
4.4 Tradice – Rituální čistota	31
4.5 Prostituce	33
4.6 Sřet identit	35
4.7 Postoj mladých Romů k homosexualitě	38
4.8 Vzdělanostní struktura romské LGBT menšiny v ČR	39
5. Závěr	43
6. Zdroje	46
6. Zdroje	46
6.1 Literatura	46
6.2. Internetové odkazy	46

1. Volba tématu

Téma své bakalářské práce jsem si vybral především z toho důvodu, že jsem sám Rom a gay. Dalším důvodem bylo, že toto téma je v České republice prakticky nezmapované. Výjimku tvoří terénní výzkum Ivy Vyskočilové na téma *Homosexualita v romské komunitě (s důrazem na mužskou homosexualitu)* a práce PhDr. Tomáše Kobese Ph.D. na téma *Homosexualita, rodina a příbuzenství*. Práce pana Kobese se věnuje tématu homosexuality v kontextu východoslovenských romských osad. Sám jsem v této otázce aktivní a v současné době jediný romský LGBT¹ aktivista. V České republice existuje jediná organizace ARA ART, os., která se tímto tématem systematicky a dlouhodobě zabývá a pracuje s LGBT z řad romské menšiny. Tuto organizaci jsem založil v roce 2012 po 6 letech práce s romskou a romskou LGBT menšinou. ARA ART, o.s. se také zabývá romskou kulturou obecně.

I když v současnosti existuje potřeba zabývat se marginalizovanými skupinami uvnitř samotné LGBT komunity i samotné romské komunity, neexistují žádné ucelené výzkumy či studie, které by poskytly dostatek informací o romské LGBT menšině. Obecně se dá říct, že podobně jako je tomu v jiných zemích, se společenská debata omezuje pouze na LGBT z většinové společnosti a na stírání odlišností mezi LGBT menšinou a majoritní společností.

LGBT z řad romské menšiny jsou přitom vystavováni vícenásobné diskriminaci nejenom ze strany většinové společnosti (z důvodu národnosti a sexuální orientace), ale také ze strany samotné romské menšiny. Odlišná sexuální orientace je v rámci romské národnostní menšiny více či méně stigmatizována, taktéž v rámci LGBT komunity je nahlíženo na příslušníky národnostních menšin diskriminačně. Tato situace pak vrhá LGBT z řad národnostních menšin do určitého vakua, kdy se nekontaktují ani mezi sebou. Toto vakuum je částečně překonáváno pomocí internetu, kde se kontaktují skrze média, která nejsou primárně romská.

Částečně dostupné jsou informace o LGBT z řad jiných romských skupin a o LGBT z řad jiných etnických/národnostních menšin (např. vietnamská, polská). S přihlédnutím k rozsahu této práce jsem nemohl popsat všechny aspekty důkladně. Cílem této práce je poskytnout dostatek základních informací o romské LGBT komunitě žijící v ČR. Přiblížit osudy lidí, kteří mohou být vícenásobně diskriminováni a zmapovat zda se mění vztah romské společnosti k LGBT menšině.

¹ Pojem vysvětlen v podkapitole 1.1 Terminologie

1.1 Terminologie

V práci často operuji s pojmy, které jsou zásadní pro toto téma. Proto považuji za nutné přidat slovníček těchto pojmů.

Bisexualita – Citová a sexuální přitažlivost k oběma pohlavím².

Coming out – Veřejné přihlášení se k homosexuální, bisexuální či transgender identitě; může mít různou intenzitu.³ V českém jazyce se pro proces coming outu používá počestělý výraz „vyautovat se“, tedy projít coming outem. Vzhledem k tomu, že ho ve svých výpovědích respondenti často a běžně používají, budu ho v této práci používat já, ačkoliv se jedná o neoborný termín.

Gay – V současnosti převažující označení pro homosexuální muže, které bylo převzato z angličtiny, v češtině i v originále začalo být užíváno pro absenci urážlivých konotací; jako přídatné jméno zastupuje slovo homosexuální a týká se tedy i lesbických žen (tento smysl je však v češtině opomíjen)⁴.

LGBT – Lesby, gayové, bisexuální lidé a translidé – označení běžně užívané v angličtině jako zkratka pro tyto minoritní skupiny spojené řadou společných problémů⁵.

LGB – Lesby, gayové, bisexuálové – souhrnná zkratka označující lidi s menšinovou sexuální orientací⁶.

² *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007.*

³ tamtéž

⁴ tamtéž

⁵ tamtéž

⁶ tamtéž

Homofobie – Souhrnné označení pro nepřátelské postoje k homosexuálním lidem, obvykle se nejedná o fobii ve smyslu duševní poruchy⁷.

Homosexualita – Sexuální přitažlivost k osobám stejného pohlaví, termín je používán od druhé poloviny devatenáctého století⁸.

Lesba – Homosexuální žena; termín vytlačuje ve společnosti stále dosti rozšířené slovo lesbička, které je neodůvodněnou zdrobnělinou⁹.

Transgender - Člověk, který svým vnímáním světa překračuje hranice rodu (ne biologického pohlaví. Fyzická změna pohlaví není prioritou.¹⁰

Transexuál(-ka) - Člověk, jenž se narodil v těle opačného pohlaví a operativně tuto změnu nechá napravit. Žena v mužském těle (anglicky Male to Female, z muže na ženu) a Muž v ženském těle (anglicky Female to Male, z ženy na muže)¹¹.

Gadžo/Gadže – Jedná se o romské slovo označující Neromy, tzn. někoho, kdo není považován za součást romské menšiny (jednotné a množné číslo).

⁷ tamtéž

⁸ *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, 2007.

⁹ tamtéž

¹⁰ neuvedeno: *Slovník*. In: Transgender.cz [online]. [cit. 2015-01. 02.]. Dostupné z <http://www.transgender.cz/cs-slovník>

¹¹ tamtéž

2. Historický kontext LGBT a Romů a jejich souvislosti

Abych lépe ilustroval vícečetnou diskriminaci, o které jsem mluvil v úvodu, rozhodl jsem se zařadit do práce i stručné přehledy historie LGBT menšiny a romské menšiny. Domnívám se, že s tímto historickým backgroundem je mnohem lépe pochopitelná vzájemná souvislost obou menšin skrze historické události.

Například ve středověku byly homosexuální styky podle církevního práva nezákonné a nepřípustné. Stejně tak panovníci, šlechta i církve tvrdě postihovala pro jinakost také Romy. Nejmarkantněji jsou některé společné osudy a aspekty obou menšin vidět v době druhé světové války a po ní, tedy v období komunismu. Jak známo totalitní ideologie, ať už nacistická nebo komunistická, nebyla žádným menšinám nakloněna. Oběti 2. světové války z řad Romů i LGBT menšiny se většinou nedočkali ani společenské rehabilitace, ani odškodného – materiálního či mravního. I v době komunismu nemohli Romové ani LGBT komunita žít dle svých představ bez omezení. Je vlastně až zarážející, jak moc si jsou historické zkušenosti obou menšin podobné, ačkoliv v jednom případě se jedná o menšinu etnickou, národnostní a v druhém o menšinu sexuální.

Uvědomuji si, že několikasetletou historii určité komunity nebo menšiny nelze popsat na pár řádcích nebo stranách, ale pokusil jsem se o sepsání základních informací, které poslouží případným laickým a ne odborným čtenářům, pro pochopení dalších částí této práce.

2.1 Stručná historie LGBT menšiny v českých zemích

Vztahy mezi osobami stejného pohlaví existovaly rozhodně odnepaměti. Již v 19. století se hovořilo o homosexualitě jako o jedné z možných forem sexuální preference v různých kontextech. Například právo, medicína, psychologie či obecně sociální sféra.

Již koncem 19. století začínají vznikat různé spolky, které se tématem homosexuality zabývají a usilují zpočátku o odstranění homosexuality jako trestního činu, a poté o zrušení diskriminace a patologizace ve vztahu k homosexualitě. První takovou organizací, byl německý Wissenschaftlich-humanitäre Komitee z roku 1897 pod vedením jednoho ze

zakladatelů moderní sexuologie Magnuse Hirschfelda.¹² Toto období lze označit za začátky veřejného života LGBT lidí, jelikož se tato komunita začala hlásit o svá práva a začala vycházet z utajení. V té samé době se začíná téma homosexuality diskutovat i na našem území. Už v roce 1895 se články v časopise *Moderní revue* postavily na stranu Oscara Wilda, odsouzeného v Anglii na dva roky vězení za homosexuální chování. Během První republiky několik let vycházel časopis *Hlas sexuální menšiny* a na něj navazující *Nový hlas*. Homosexualita ovšem stále zůstává trestné podle § 129 trestního zákoníku z roku 1852, a to přesto že se o změně tohoto paragrafu intenzivně diskutovalo.¹³

Během Protektorátu Čechy a Morava byly osoby podezřelé z homosexuality taktéž pronásledované. Po Protektorátu se ovšem homosexuální vězni nedočkali společenské rehabilitace či finančního odškodnění, protože jejich osud během druhé světové války byl zamlžován. Až v osmdesátých letech se začalo o nacistické perzekuci homosexuálů velmi opatrně hovořit.¹⁴ Většina homosexuálních vězňů se po válce nevrátila domů, protože nepřezili utrpení, které během Protektorátu Čechy a Morava museli prožít.

V komunistické éře došlo sice k zániku obecné trestnosti homosexuality (s novým trestním zákonem v roce 1961), avšak zůstala v § 244 trestnost pohlavního styku s osobou stejného pohlaví mladší 18 let, homosexuálního pohlavního styku vzbuzujícího veřejné pohoršení, zneužití závislosti osoby stejného pohlaví a homosexuální pohlavní styk s osobou téhož pohlaví za úplatu (zrušeno v roce 1990), což umožňovalo alespoň policejní šikanu.¹⁵ I když, před válkou a stejně tak i po ní, existovala řada míst v Praze, kde se LGBT komunita scházela. Nelze hovořit o svobodném rozvoji LGBT komunity. Skutečný svobodný rozvoj nastal až po revoluci v roce 1989.

Po druhé světové válce se centrem hnutí za práva homosexuálů staly Spojené státy Americké, odkud se do Evropy dostávají nové trendy. Velmi efektivní bylo mezinárodní hnutí koncem šedesátých let a především pak v letech sedmdesátých, kdy se mezinárodní hnutí radikalizovalo.

¹² *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, 2007.

¹³ tamtéž

¹⁴ Schindler, Franz: *Život homosexuálních mužů za socialismu*, s. 11.

¹⁵ tamtéž

V devadesátých letech 20. století začala v různých českých městech vznikat řada barů, spolků, diskoték a dalších aktivit. Přičemž zásadní roli sehrál v životě LGBT menšiny internet. LGBT tematika se začala stále častěji objevovat ve veřejnoprávních médiích (magazíny Q a LeGaTo, Bona Dea). V České republice vznikaly filmové festivaly, které se více či méně věnovaly LGBT tematice (Febiofest či Mezipatra).

Významnou roli ve sdružování LGB komunity sehrálo v 90. letech Sdružení organizací homosexuálních občanů (SOHO), v roce 1990 vzniklá zastřešující organizace přibližně třiceti sdružení z celé ČR. SOHO usilovalo o politické zviditelnění (jeho prezident J. Hromada kandidoval v roce 1990 do Federálního shromáždění), o vynětí homosexuality ze seznamu nemocí (k čemuž došlo až na mezinárodní úrovni rozhodnutím WHO v roce 1993), o odstranění diskriminace LGB osob, o prosazení registrovaného partnerství osob stejného pohlaví. SOHO sehrávalo významnou úlohu při prevenci nemoci AIDS.¹⁶

Lesbické hnutí se v porevoluční době vyvíjelo nezávisle na gay hnutí. Začaly vznikat organizace věnující se primárně lesbám (A-klub, L klub, Promluv, Lambda). Často se vedení těchto organizací názorově lišily v otázkách pojetí lesbické komunity a ve vztahu k feminizmu.

¹⁶ *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007.*

2.2 Historie Romů s důrazem na česko – slovenský kontext

Na základě srovnávací lingvistiky se zdá, že k odchodu „Romů“ z Indie došlo někdy mezi 8. – 10. stol. n.l.

Ze 14. století se objevují historické zprávy, které potvrzují přítomnost Romů v Uhrách. Přimo v oblasti dnešního Slovenska (první historická zpráva o přítomnosti Romů na Slovensku je z roku 1322).¹⁷ Za první bezpečnou zmínku o Romech v českých zemích je považována zpráva ze Starých letopisů českých uváděná k roku 1416, dle okolností patrně patří až k roku následujícímu. Rok 1417 je tedy rokem, o kterém s jistotou víme, že Romové již byli na našem území.¹⁸

Vývoj vztahů mezi Romy a Evropany byl zpočátku relativně dobrý. Ovšem vztah Evropanů k Romům se měnil. Romové měli odlišný vzhled, zvyky, oděv, jazyk. Zároveň v Evropě vzrůstalo nebezpečí tureckých expanzí. Vznikaly domněnky o údajné spolupráci Romů s tatarskými a později tureckými nájezdníky.

Počátky vyhánění a pronásledování Romů spadají do konce 15. století. Postupně se stalo běžnou praxí téměř v celé Evropě. Signálem pro změnu postoje církevních i světských feudálů byla patrně exkomunikace Romů z církve pařížským arcibiskupem v roce 1427. Důvodem bylo nedodržování křesťanských zásad, věnování se magii a dalším nepřijatelným praktikám.¹⁹ V té době byla řemesla již sjednocená do cechů, zisky z vlastních produktů nebyly vždy dostačující. Z důvodu možnosti okrajového uplatnění svých výrobků a později také z důvodu represivní politiky jednotlivých zemí zachovávali Romové v západní Evropě kočovný způsob života.

V celé Evropě začaly protiromské represe. Zde uvádím několik příkladů:

- 1545 – Z celého Českého království měl pak Romy vypovídat již dříve zmíněný mandát českého krále a císaře Ferdinanda I.²⁰
- 1556 – Ferdinand I. rozšiřuje mandát – při dopadení mají být muži mučeni a pak trestáni na hrdle, ženy a děti nemají být topeny jako dřív, ale užiti k práci²¹

¹⁷ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 13.

¹⁸ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 14.

¹⁹ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 20.

²⁰ tamtéž

²¹ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 20.

- 1697 – Leopold I. vydal císař mandát, jímž prohlásil Romy za na celém uherském území za “psance”²²

Podobná protiromská nařízení se vydávala v celé Evropě.

První pokus začít skutečně řešit problémy spjaté s Romy učinila osvícená panovnice Marie Terezie (1740–1780). Pochopila, že popravky za potulku a honění Romů z jedné země do druhé situaci nezlepší.²³ Od počátku 60. let 18. století přistoupila Marie Terezie k asimilační politice. Romové byli povinně usazováni v Sedmíhradsku a v oblasti Uher. Mělo se používat neutrální označení „novomaďar“ (Új Magyar) či „novorolník“, bylo jim zakazováno mluvit romsky, nosit specifický oděv, romská jména nahrazována místními.

Život Romů v období první republiky (1918 -1939)

První Československá republika byla státem demokratickým a jistě srovnatelným s evropskými demokraciemi té doby. Ale stejně jako západoevropské státy i ona v otázce Romů spíše jen hledala možnosti, jak společnost před Romy chránit, než aby napomáhala k jejich začlenění do svého rámce. S využitím francouzského a výjimečně přísného bavorského vzoru byl u nás vytvořen Zákon o potulných cikánech vyhlášený v roce 1927 jako zákon č. 117.²⁴ Dle nového zákona se měli kočovní Romové starší 14 let napříště prokazovat cikánskými legitimacemi namísto občanských. Vedle osobních údajů obsahovaly např. i otisky prstů nositele. Rozhodování o přidělení občanské nebo cikánské legitimace záviselo na libovůli obecních rad a zastupitelstev. V některých případech tak dostávali cikánské legitimace i Romové žijící na území obce usedle, aby jim jako usazeným nemusela obec po určité době udílet domovské právo.²⁵

Romové za druhé světové války v Protektorátu Čechy a Morava a ve Slovenském štátě

Ministerstvo vnitra vyhlásilo na podzim roku 1939 trvalé usídlení kočujících osob. Tento krok měl zprehlednit situaci a vytvořit jasnou představu o tom, kolik osob bude podléhat pozdější nucené koncentraci a „konečnému řešení“. O počtech a rozmístění dotyčných lidí měla poskytnout představu evidence kočujících osob, která podchytila asi 7000 kočovníků; převážnou většinu z nich tvořili Romové.²⁶

²² Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 21.

²³ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 37.

²⁴ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 43.

²⁵ tamtéž

²⁶ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 45.

V létě roku 1940 byly otevřeny kárné pracovní tábory (dle dobové terminologie byly určeny doslova „osobám štítícím se práce“) v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu.²⁷ Kritériem pro deportaci byly antropologické znaky, nepomohla ani smíšená manželství. Z 2. na 3. 8. roku 1944 bylo zabito v plynové komoře 3000 Romů. Původní populace českých a moravských Romů de facto zlikvidována, přežilo cca 500 jednotlivců z různých rodin. Celkový počet romských obětí 2. sv. v. bylo cca. půl milionu lidí.

Na Slovensku nedošlo k hromadným deportacím, ale Romové se museli odstěhovat nejméně 3 km od obcí, často na zcela nevyhovující pozemky. Takto vzniklo mnoho osad. Jejich původní domy byly často zbořeny či vypáleny Němci nebo gardisty. Práce schopní muži a později i ostatní byli internováni v tzv. „pracovních táborech“, kde umírali hladem a v důsledku krutého zacházení, vyčerpání a nemocí. Někteří Romové byli také odváděni na práci v armádě. Romům byl po většinu dne zakázán vstup do obcí, škol, nesměli používat dopravní prostředky, za trest a z preventivních důvodů byli stříhání, v té době vznikaly tzv. „parovně“²⁸. Po vypuknutí Slovenského národního povstání, proběhlo kruté pronásledování, Romové byli, často oprávněně podezříváni z účasti na partyzánském odboji nebo z pomoci partyzánům. Docházelo ke znásilňování, vypalování a bombardování osad – Kremnička (747 obětí), Německá na Hronom (400 obětí), Ilja (101 obětí) plus deset dalších obcí. Matky s dětmi, staří lidé a další co nebyli v táborech nebo v armádě se schovávali v lesích, kde trpěli hladem a zimou. Ti co válku přežili se často neměli kam vrátit, přišli o své blízké, ztratili možnost obživy u Židů či u sedláků.

Po válce nastala pracovní migrace Romů ze Slovenska "na Čechy", komunistická asimilační politika, první etnoemancipační snahy. V Čechách a na Moravě těsně po válce prakticky Romové nežili. Po počátečním váhání se režim v 50. letech rozhoduje pro politiku řízené asimilace. “Splynutí” Romů s ostatním obyvatelstvem měl také napomoci záka z jazyka a dodržování kulturních tradic.

²⁷ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 45.

²⁸ Parovňa je slovenský termín označující mobilní dezinfekční stanici, ve které se likvidovaly vši jako hlavní zdroj tyfu. Jednotky byly součástí armádní výzbroje, kdy na frontách byli vojáci na vši náchylní. Během druhé světové války pak byly stanice využity ve velké míře proti zabránění šíření tyfových epidemií a byly vysílány především do romských osídlení. Zdroj: Zdařilová, Eva: „*Analýza životopisných rozhovorů s romskými pamětníky nacistické perzekuce na pozadí odškodňovacích procesů v České republice.*“, 2011, str. 46

V říjnu 1958 schválil socialistický parlament Zákon č. 74 o trvalém usídlení kočujících osob. Zákon se realizoval v roce 1959 formou policejních akcí ne nepodobných raziím. Ze dne na den musela být odmontována kola kočovných vozů, Romové měli povinnost usadit se tam, kde byli právě zastíženi – obce jim měly poskytovat náhradní ubytování. Zákon velmi necitlivě zasáhl především skupinu olašských Romů.²⁹

Koncem šedesátých let, v době obrodného procesu, dostali Romové u nás poprvé šanci podílet se na řešení otázek s nimi spjatých. V rámci Národní fronty vytvořili romští představitelé vlastní organizaci Svaz Cikánů-Romů (1969–1973).³⁰ Tato organizace měla řešit tzv. cikánskou otázku ve státě. Svaz usiloval o udržení pozitivních etnických specifických a dále je chtěl rozvíjet. Takový způsob integrace Romů do společnosti však byl pro KSČ, vstupující do fáze normalizace, nepřijatelný. Administrativním zásahem byl svaz v roce 1973 zlikvidován a Romové zase na dlouho ztratili možnost ovlivňovat řešení vlastních problémů.³¹

Život Romů po roce 1989 (OF, ROI, rušení továren a podniků, společenský propad a zároveň vznik nových elit)

Období komunismu znamenalo celkovou devastaci romského společenství u nás, rozvoj vzdělávání romských dětí v systému „speciálního“ školství, nahrazení duchovních hodnot a zdravé etnické identity hodnotami materiálními, rozvoj „kolonializovaného“ vědomí.

V prvních letech po převratu vzniklo více romských politických stran (nejznámější Romská občanská iniciativa), v roce 1990 úspěšně kandidovalo 10 romských poslanců do Federálního shromáždění, Slovenské národní rady a České národní rady. Zároveň dochází ke společenskému propadu značné části romské populace, jejíž příslušníky postihuje rušení továren a podniků a vzrůstající nároky na pracovní kvalifikaci.

Vznikla řada romských sdružení (Svaz romských autorů a spisovatelů, Matice romská, Dženo, Společenství Romů na Moravě, Romea atd...)

V roce 1998 byla otevřena Romská střední škola sociální v Kolíně.

Začala také vznikat romská média – Romano kurko, Lačo lav, Romano lav. Později Amaro gendalos, Romano hangos, Kereka, Romano Vod'i.

²⁹ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 51.

³⁰ Horváthová, Jana: *Kapitoly z dějin Romů*. 2002, str. 53.

³¹ tamtéž

Většina Romů žijící na území České republiky jsou tzv. „slovenští“³² Romové, kteří do Čech přišli v rámci pracovní migrace po 2. sv. válce ze Slovenska, odhaduje se, že těchto Romů v ČR žije kolem 75-85 %, dále *olašští Romové*³³ - cca 10 %, původní *čeští a moravští*³⁴ *Romové* a němečtí *Sintové*³⁵.

³² HÜBSCHMANNOVÁ 2003, Rombase, heslo „Romske skupiny“

³³ tamtéž

³⁴ tamtéž

³⁵ tamtéž

3. Charakteristika výzkum

Jelikož je téma homosexuality u etnických menšin a zvláště pak u romské menšiny velmi málo zmapované, rozhodl jsem se v této oblasti udělat vlastní terénní výzkum. Příběhů LGBT Romů, které lze najít běžně na internetu, je velmi málo a nejsou ucelené. Odborná literatura na toto téma prakticky neexistuje žádná. I proto bylo jediným možným řešením vypracovat vlastní terénní výzkum.

3.1 Hypotézy výzkumu

Pomocí terénního výzkumu jsem chtěl získat další informace. Zvláště pro toto téma jsou důležité autentické výpovědi osob, kterých se týká, jelikož dat z jiných zdrojů je málo. Mé hypotézy vycházejí z mých reálných zkušeností Roma a gaye. Chtěl jsem své hypotézy ověřit, nebo naopak vyvrátit na větším vzorku respondentů.

Hlavní okruhy, které mne ve výzkumu zajímaly a podle kterých jsem tvořil otázky, které pak daly rozhovorům určitý společný rámec, byly například tyto:

- Co ovlivňuje přijetí faktu, že potomek či příbuzný je homosexuál více - obava z reakcí romské komunity nebo spíše větší religiozita Romů?
- Jakým způsobem probíhá coming out?
- Prožili respondenti nějakou formu diskriminace?
- Jak Romové vnímají homosexualitu obecně (u neromské společnosti) a jak vnímají homosexualitu u Romů?
- Proměňuje se vnímání homosexuality u Romů v čase?
- Která z jejich identit (etnická nebo sexuální) je u respondentů dominantnější či více stigmatizující?

3.2. Metody výzkumu

Podstata zkoumaného předmětu je důvodem, proč jsem si zvolil kvalitativní výzkum. Kvalitativní metody se doporučují k odhalení a porozumění toho, co je podstatou jevů, o kterých moc nevíme.³⁶

Na doplnění anebo zjištění dalších informací důležitých pro zasazení do kontextu používám odbornou literaturu. S těmito respondenty jsem neprováděl nezúčastněné pozorování. Informace deklarované respondenty ovšem doplňuji nebo potvrzuji zkušenostmi z jiných prostředí, z návštěv v romských komunitách a z vlastní zkušenosti.

Pro výzkum jsem zvolil metodu neformální polostrukturovaného rozhovoru. Zvolil jsem metodu neformálního rozhovoru s informátory. Po prvním rozhovoru jsem se snažil vytvořená témata otevírat, během následujícího rozhovoru s respondenty jsem se snažil. Zpočátku jsem vedl rozhovory s respondenty v soukromí anebo přes sociální síť. Poslední rozhovor byl kolektivní se všemi respondenty metodou focus groups³⁷. Poslední rozhovor byl velmi obohacující a přínosný pro tuto práci. Získané informace z rozhovorů využívám u podstatné části práce.

3.3 Postavení výzkumníka

Jak jsem již zmiňoval, jsem LGBT romský aktivista žijící v ČR. V roce 2011 jsem založil romskou LGBT poradnu, kam mi mnoho lidí začalo psát a já jim začal pomáhat. S některými respondenty se znám mnoho let a s některými respondenty jsem se seznámil prostřednictvím LGBT poradny. Postupem času se z nás stali přátelé a začali jsme se navzájem navštěvovat. Toto s sebou nese mnoho výhod, ale i nevýhod. Jako výhodu vnímám to, že jsem neměl problémy s přijetím a počáteční nedůvěrou. Respondenti a respondentky neměli žádné zábrany hovořit o citlivých tématech, byli velmi otevření a sdílní.

Nevýhodou je, že tato zainteresovanost mi mohla v pozici výzkumníka dělat problémy při objektivním hodnocení jevů. Jelikož jsem členem romské velkorodiny, vnímal jsem, že mi může dělat problém podchytit některý jev jako kulturní zvláštnost, protože je pro mě jako Roma běžný, normální. Této skutečnosti jsem si byl vědom, a proto jsem požádal třetí osobu

³⁶ Strauss, Anselm. Corbinová, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu*. 1999.

³⁷ Focus groups neboli skupinové diskuze jsou kromě hloubkového rozhovoru jedny z hlavních metod kvalitativního výzkumu. Používají se nejčastěji v sociologii a psychologii. Zdroj: HENDL, Jan: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. 1997

o pomoc při zpracování dat a konzultaci tak, abych mohl pracovat s informacemi, které budou nezaujaté a kriticky nahlížené. Další nevýhodou může být výběr respondentů a možné ovlivnění dat, protože v převážné většině jde o lidi, kteří se obrátili na LGBT poradnu. Jelikož se na poradnu obraceli převážně lidé, kteří měli ve svém prostředí (v rodině či u přátel) problém s přijetím jejich sexuální orientace. Jde tedy o lidi, kteří svou sexuální orientaci přijímají a navíc problém aktivně řeší i mimo rodinu. Na základě těchto informací pak nelze dělat jednoznačné závěry na téma vztahu Romů k homosexualitě.

3.4 Respondenti

Při výběru respondentů jsem se zaměřil především na to, aby skupina byla co nejrozmanitější. Podle rozdělení skupin Romů žijících v ČR, podle pohlaví a podle základního spektra LGBT menšiny. Z osob, které se obrátily na poradnu v letech 2011-2014 se přirozeně vyprofilovalo 20 vhodných kandidátů pro můj výzkum. Z těchto kandidátů ovšem 5 nedostatečně odpovídalo na otázky. Jejich odpovědi byly příliš strohé. Celkem 15 romských respondentů a respondentek mi poskytlo rozhovory. Z toho 13 mužů a 2 ženy, 1 olašského Roma a 1 Sinta, 2 bisexuály – z toho je jeden muž a jedna žena, a jednoho transsexuála. Ve výčtu jsem ponechal reálné názvy měst, kde respondenti žijí, aby bylo zřetelné široké geografické rozpětí výzkumu- Praha, Brno, Ostrava, České Budějovice, Ústí nad Labem, Chomutov, Jablonec nad Nisou a Náchod. Jde většinou o velká města. Romští homosexuálové žijící na vesnicích, kteří se obrátili na poradnu, se nechtěli terénního výzkumu zúčastnit, protože u nich neproběhl proces coming outu a tak se obávali možného „prozrazení“. Respondenti jsou mladí lidé do 30 let. I proto v této práci bude velmi omezeně sledovatelný generační posun.

V bakalářské práci vycházím z jejich výpovědí o jejich sexuální orientaci.

3.5 Popis respondentů

Respondenty jsem řadil abecedně podle jména. Dále uvádím, do jaké romské skupiny se řadí, jaké je jejich vzdělání, zda proběhl coming out a popřípadě v jakém věku, jejich rodinné zázemí a jejich sexuální orientaci. Není-li uvedeno jinak, jde o gaye či lesbu.

Dagmar, 25 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Vystudovala vysokou školu. „Vyautovala se“ nedobrovolně. Žije jen s matkou.

David, 20 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Je vyučený kadeřník, čemuž se věnuje i v současnosti. O své odlišné sexuální orientaci řekl všem z rodiny i přátelům kromě otce, který už nežije. Má 3 sourozence.

Kamil, 23 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Studuje na Vysoké škole v Ostravě, z otcovy strany je napůl Rom. Je transsexuál, narodil se jako žena, před dvěma lety podstoupil změnu pohlaví a podstoupil „faloplastiku“.³⁸ Své rodině i přátelům to řekl.

Ladislav, 29 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Je vyučený, doma se ještě „nevyautoval“. Má 5 sourozenců.

Leoš, 23 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Vystudoval střední ekonomickou školu. Jeho coming out proběhl v sedmnácti letech. Je z rozvedeného manželství. Oba rodiče jsou Romové, matka je z východního Slovenska, otec ze středního Slovenska. Má dvě starší sestry.

Ludmila, 20 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Má maturitu. Je bisexuálka. Jelikož nemá partnerku, se kterou by měla pevný vztah, doma to neřekla.

Lukáš, 22 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Je vyučený zámečník. Má 13 sourozenců. Je bisexuál. Rodina i přátelé to o něm ví.

Marek, 29 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Má maturitu. Doma se ještě „nevyautoval“. Matka je Romka a otec je Nerom. Má 3 sourozence.

Milan, 26 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Má maturitu. „Vyautoval se“ ve dvaceti dvou letech, až v Praze, kam se přestěhoval. Vyrůstal dvanáct let mimo rodinu v dětském domově.

³⁸ neuvedeno: *Faloplastika*. In: *Transsexualita.cz* [online]. [cit. 2015-01. 02.]. Dostupné z http://www.transsexualita.cz/?page_id=1085

Pavel, 26 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Studuje vysokou školu. Coming out proběhl v 15 letech. Nežije s rodiči, vychovával jej strýc. Má 2 sourozence.

Petr, 27 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Vystudoval textilní průmyslovou školu. Vyrůstal v neúplné rodině s matkou a staršími bratry.

Radek, 18 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Studuje učiliště, obor kuchař – číšník. Žije s babičkou, protože otec mu umřel, matka se o něj nestará od dvou let. „Vyautoval se“ nedávno.

Václav, 26 let

Patří do skupiny olšských Romů. „Vyautoval se“ v rodině ve svých 20 letech.

Vilém, 28 let

Patří do skupiny Sintů. Je vyučený. Coming out neproběhl a ani možná neproběhne.

Vlastimil, 22 let

Patří do skupiny slovenských Romů. Je vyučený krejčí. „Vyautoval se“ v jednadvaceti letech. Z matčiny strany je napůl Rom.

3.6 Anonymizace

Většina respondentů souhlasila s uveřejněním svého křestního jména.

Celkem 5 respondentů odmítlo uveřejnit své jméno, kvůli možným problémům se zveřejněním citlivých údajů, rozhodl jsem se anonymizovat identitu všech respondentů.

4. Výsledky výzkumu

Témata terénního výzkumu jsem již popsal v podkapitole 3.1 Hypotézy výzkumu. Během samotného terénního výzkumu se začala objevovat další stejně zajímavá témata, která si zasloužila být také dále rozpracovaná a následně zapracována do bakalářské práce.

4.1 Pojmenování

Tak jako v každé kultuře se i v té romské pojmenovává svérázným způsobem homosexualita jako taková. Mnohem více pojmenování v romštině existuje pro muže. Jsem si jistý, že homosexualita u Romů existuje odjakživa, podobně jako homosexualita obecně, ale v žádných pramenech nejsou dochována původní či specifická pojmenování v romském jazyce. Proto používám pojmenování, která jsou typická pro dnešní dobu a která jsou velmi často přejatá z většinového jazyka, v našich podmínkách tedy z jazyka českého. Nejčastějšími větami, které lze v romském společenství slyšet na adresu homosexuálů, jsou věty jako *Dža adarik, tu buzerantona-* „Jdi odsud, buzerante“ nebo *Dikh, buzerantos-* „Hele, buzerant“. Zůstává otázkou, zda jejich význam je určen situačním kontextem, v němž se odehrávají. Dagmar popisuje, jak ji její matka oslovovala po zjištění její sexuální orientace: „*Ale rok mi neřekla jinak, než buzerante, moje jméno absolutně zapomněla*“.

Další a neméně častá pojmenování pro homosexuály, a to muže i ženy, jsou: *tato/taři* – „teplý/teplá“, jedná se o kalk z českého jazyka, kde má výraz *teplý* význam homosexuál. Dále *kerado/kerad'i* – podobný význam jako u *tato/taři*, a v neposlední řadě *buzerantos/buzerantka* – „buzerant, buzerantka“.

Pro muže pak existují ještě speciální pojmenování jako je *romňori* – „ženuška“, *čhajori* – „holčička“ a nebo *pičuška*, což je zdvojnásobení z českého hanlivého výrazu *píča*. Jsou to výrazy, které jsem často slýchal na adresu homosexuálů.

4.2 Coming out

Jak jsem již zmiňoval v kapitole 3.3. Postavení výzkumníka, byli mezi respondenty i tací, kteří se svým rodinám a někteří ani svým přátelům nepřiznali. Velmi mě překvapilo, že celkem 5 z 15 respondentů je „nevyautovaných“, a přesto přijeli na setkání, které jsem uspořádal formou focus groups. Zajímala mě jejich motivace být respondentem. Na to Petr odpověděl takto: „*Už rok mám přítele a čím dál tím víc pociťuji touhu to všem říct. Přišel*

jsem si hlavně poslechnout, jak coming out probíhal u vás, abych se mohl připravit na různé varianty“. Ovšem motivace Ludmily se diametrálně liší: *„Jsem bisexuálka, vyautovaná sice nejsem, ale to proto, že jsem ještě nenašla tu pravou. Až ji najdu, tak se přiznám, nemám s tím problém“.* Ovšem z mého pohledu nejvíce riskoval Vilém: *„U nás v rodině už jeden vyautovanej je, ale nikdo z nás se s ním nesmí bavit. Přijel jsem především proto, abych tu potkal jiné Romy a slyšel jejich vyautování. Nejvíc mě zajímá, jak probíhalo vyautování u Václava, protože je ze skupiny Romů, kteří to mají podobné jako my Sinti.“* Velmi zajímavá je i motivace Ladislava: *„A co mě přivedlo sem, tak nejspíš ta zvědavost. Já jsem poprvé v životě včera a dneska s touto komunitou.“* Marek: *„Přišel jsem proto, že chci vyslechnout ostatní, jak to doma řekli a vlastně si zkusit říct i doma, že jsem prostě gay, a jak to přijmou. Myslím, že už mi je docela hodně let na to, aby už to zjistili.“*

Z celkem 15 respondentů se veřejně „vyautovalo“ 10 z nich. Celkem u 5 respondentů proběhl coming out v rodině, v širší komunitě a u přátel. U zbylých 5 respondentů coming out proběhl jen v rodině a některých přátel. Celkem 6 z 10 „vyautovaných“ respondentů popisuje svůj coming out jako bezproblémový, jeden jej popisuje jako zpočátku velmi špatný, později se ale vztahy v rodině urovnaly a 3 z nich jej popisují jako velmi problémový a dodnes nesou následky z přiznání se v rodině. Leoš svým comingoutem prošel ve svých 17 letech a popisuje jej takto: *Rodina mě přijala úplně bez problémů, akorát se o tom nijak nebavíme.“* David říká: *„Přiznal jsem se až po smrti otce, mrzí mě to, že to neví. Doma se o mé orientaci nebavíme.“* Kamil: *„Přijali to víceméně dobře, pár přátel jsem ztratil už v pubertě, když se to se mnou táhlo.“* Vlastimil: *„Bylo to pro mě těžké rozhodnutí, protože jsem to o sobě věděl dlouho a stále jsem čekal na tu správnou chvíli, kdy kamarádi budou dospělejší. Báł jsem se asi nejvíc mámy, protože jsem napůl Rom, tátu mám Čecha. Když jsem to řekl poprvé mámě, tak mi řekla, jak jsem na to přišel a že se o tom bavit nebudeme a trvalo to půl roku. Půl roku jsme se o tom nebavili.“* Dagmar: *„No a reakce mojí mámy byla úplně šílená. Řekla to úplně každému, protože si myslela, že se zastydím. Já jsem se zastyděla a nejhorší pro mě asi bylo, když táta, ten obrovskej táta prostě přišel a začal brečet. Máma nebrečela, máma křičela. Že dělám ostudu a že to tak nejde, že jsem měla toho chlapa, co blázním. A táta brečel a říkal: „No jo, neboj, máma se s tím smíří.“ Máma má bráchy. Ten jeden říkal, že mě zbije, že mě zlomí. Ta reakce mojí mámy byla úplně typická, jaké jsou v romských rodinách. Moje máma tu holku zbila, mě teda taky. No a na základě toho jsem se za dvacet minut sbalila a odešla pryč, protože mi dala nůž na krk, buďto ona, nebo já. Mám v podstatě jenom mámu a jsem jedináček. Mámu jsem neviděla rok, když jsem se odstěhovala,*

nemluvila se mnou. To bylo pro mě nejhorší období v mém životě.“ Milan: „Můj nevlastní otec se mě zeptal na férovku, jestli jsem teplej, tak jsem mu řekl, že jo a vzali to úplně v pohodě.“

Pavel: „Byl jsem v dětství sám, vychovávali mě strejda s tetou. Podle mě oni mi chtěli dát úplně všechno, takže nějaká orientace a podobně problém nebyla.“ Radek: „Moje rodina o mně ví, že jsem gay, ale nějak to se mnou neřeší.“ Václav: „Coming out mi změnil život. Otec mě zbil tak, že jsem skončil v nemocnici. Z té jsem utekl do Prahy a žiji jiný život. S nikým se osobně nestýkám, jen telefonicky.“

Velmi zajímavé je, že se nám stále opakuje jedna zdánlivě nenápadná věta v různých variantách: *„nijak to se mnou neřeší“* nebo *„ne bavíme se o tom“*. Někteří z respondentů, kteří se „vyautovali“ a stýkají se dál se svými příbuznými, mají i tak nějaká další omezení anebo své děti zkouší „předělat“. Například Petr: *„Jedinému, komu jsem řekl pravdu o mé orientaci, je můj taťka, který s námi nežije. Řekl jsem mu to nedávno ...jako bere mě, ale že prý s klukem tam nemám chodit, i když ví, že mám přítele déle než rok.“* Nebo Dagmara: *„máma mi neustále vodí domů ženichy a doufá, že mě to přejde.“*

To, že se o sexuální orientaci nebaví v jejich rodinách, může být zapříčiněno tím, že řada těchto rodin tuto negativní informaci vytěsňují a nechce se k ní vracet.

Specifický je coming out Kamila, který se narodil jako žena. Před proměnou byl Kamil lesba. To se změnilo, když před několika lety podstoupil změnu pohlaví. *„A pro ně by bylo horší, kdybych byl gay, než když jsem transsexuál. Třeba pro babičku a pro dědu, oni to berou tak, že jsem se vyléčil, šel jsem na operaci, píchali do mě hormony, ale jsem na ženy, můžu se jednou oženit, mít děti, takže pro ně jsem teď zdravý.“*

Zajímalo mě, jestli by to bylo jiné, kdyby byl Kamil muž a chtěl by se nechat předělat na holku, zda by reakce v jeho rodině byla taky taková, pozitivní. Vycházel jsem především z toho, že v romské rodině se více respektují muži než ženy. *„Ano. Já si myslím, že kdybych se narodil jako muž a měnil bych se na ženu, tak by to bylo daleko horší. Ale muž má prostě v romské komunitě větší postavení, větší slovo, víc znamená a já jsem se, když to řeknu takhle hloupě, z menšího přeměnil na větší, takže se to líp přijímá.“*

U Marka, který je ze smíšeného manželství, je zajímavé, že má větší strach z matky, která je Romka. Marek: *„Jsem poloviční Rom, táta je Čech. Větší strach mám z mámy,*

protože je Romka. Táta si myslím, že to vezme úplně v pohodě. Tam u Čechů je to takový jináci. Větší strach mám z mámy a sourozenců.“ Obavy z toho, že je jeho otec muž, několikanásobně překonaly obavy z matky jen kvůli tomu, že je Romka. Jak sám Marek dodává, neví, jak se jeho matka k homosexualitě staví.

Případné formy potrestání za homosexualitu ze strany Romů

V této pasáži cítím nutnost popsat význam slov *pařiv* a *ladž*, jakožto platného souboru pravidel chování, základu romství.

Pařiv lze přeložit jako vše dobré, čestné, správné, hodnotné, užitečné, prospěšné. Oproti tomu *ladž* mu můžeme přeložit jako pravý opak. Tedy vše co je špatné, nesprávné, nehodnotné, neužitečné a neprospěšné. Tato dvě slova v sobě nesou větší významový prvek, než se na první pohled zdá. Dalo by se říct, že jde o dvě nepsaná společenská pravidla, která tradiční romské společenství ochraňovala, všichni je respektovali a bez výhrad byla platná. Pokud se někdo nebo něco vychýlilo od těchto norem, pak následoval trest. Tradiční romské společenství mělo danou a jasnou hodnotovou stupnici trestů. V romských skupinách, které nesvolávají *kris*³⁹, je dodržování platných norem chování zajištěno sociální kontrolou. V romském společenství je každý neustále vystaven dohledu, a pokud se někdo prohřeší proti platným pravidlům, stane se jeho prohřešek předmětem šířících se klepů. Jak zmiňuje Milena Hübschmannová, *kontrola pomluvou a veřejným přetřesem není jen specifikem Romů, je běžná ve všech komunitách, kde se lidé osobně znají, kde anonymita dosud nezastřela osobní vztahy, kde se problémy života řeší přímo a nikoli zprostředkovaně přes instituce*⁴⁰. Jedním z trestů za porušení platných norem byla *ladž* – „hanba“, při nejzávažnějších proviněních čeká na provinilce trest nejkrutější ve formě dočasného nebo i trvalého vyloučení z komunity. Je jedno, zda o něm rozhodne *kris*, nebo romská společnost sama odsoudí provinilce veřejně. Tento trest velmi často znamenal a znamená sociální smrt. Exkomunikovaný jedinec se stává rituálně nečistým, nikdo s ním nesmí mluvit, nikdo ho nesmí pozvat k sobě domů. *Takový Rom je stejně tak mrtvý pro svou rodinu, jako kdyby zemřel doopravdy. Pozůstalí se snaží zapomenout jeho jméno, ze stolu se uklízí jeho podobizny a rozprodává se jeho majetek*.⁴¹ Sociální kontrolu popisuje Denisa, která patří do skupiny slovenských Romů takto: *„...máma byla úplně šílená. Řekla to úplně každému, protože si myslela, že se zastydím. Já jsem se*

³⁹ *Kris* označuje formální tribunál složený z jakési rady starších a jednoho nebo více soudců. *Kris* řeší závažné spory a také přestupky proti romskému morálnímu řádu. Zdroj: FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: „Rituální čistota u Romů“, 2010, s. 81

⁴⁰ HÜBSCHMANNOVÁ 1999, s. 33

⁴¹ RAICHOVÁ 1999, s. 67

zastyděla...“ Iva Vyskočilová ve svém terénním výzkumu uvádí: „...pro rodiče bylo stěžejní, co tomu řekne okolí, tedy pocit studu, případné pomluvy. To jim vadilo víc, než ten samotný fakt, že jejich syn chce strávit život po boku muže.“⁴²

V olašské či sintske komunitě Romů se kvůli velmi vážným prohřeškům svolává tzv. *kris*.⁴³ Vilém, který patří do skupiny Sintů, popisuje příběh svého bratrance takto: „*No a můj bratranec přes nějaké koleno je vyautovanej tak, že se nestýká s nikým z rodiny. Ani jeho máma se s ním nemůže stýkat, vůbec, jen tajně po telefonu.*“ Proběhla sintska *kris*, kde jeho bratrance udělili trest exkomunikace. Ten se poté odstěhoval do Prahy, kde žije bez rodiny. O konání soudu nerozhodují jednotlivci (žalobci nebo obžalovaní), ale „veřejnost“. *Kris* by se měl svolávat pouze kvůli velmi vážným prohřeškům. „Protože je *kris* náročná a nákladná, svolává se pouze k případům velké nespravedlnosti nebo chování, které hrubě odporuje zásadním principům romanie“⁴⁴.⁴⁵ Obvykle se řeší rozvody a navrácení peněz za nevěstu, cizoložství, incest, homosexualita, sexuální vztahy s gádži, udávání gádžovským úřadům apod.⁴⁶

U Sintů se za *prásto*⁴⁷ považuje ten, kdo se prohřešil. Pokud se s ním jeho rodina nebude stýkat, tak zůstane čistá, nedotčená synovým jednáním. Václav: „*Má rodina to nikomu neřekla, protože se za mě styděli. Jen mě zbili a čekali, že se napravím, že mě to změní. U nás doma to ví jen matka a otec. Ani moji sourozenci neznají pravdu.*“ To pro mě byla velmi šokující informace, protože většinou se takováto informace v romském společenství rozkřikne. Václav dále uvádí: „*Nemůžou si dovolit, aby se to někdo jinej dozvěděl, protože u nás to funguje tak, že se do prásta nedostanu jen já, ale i moje rodina.*“ Důvodem, proč to nikomu neřekli, byla obava z exkomunikace. Leč *kris* a exkomunikace existují u Sintů i olašských Romů, je dosah trestu rozdílný. U Sintů se trestá jen ten, kdo se provinil, kdežto u olašských Romů se trestá i celá jeho nukleární rodina, a to i když s ním neudrží žádný kontakt. U olašských Romů zahrnuje exkomunikace mnohem více osob. Václav dále dodává: „*Aby se má rodina vyvarovala prásta, rozhodla se informaci o mé sexuální orientaci tajit i před mými sourozenci.*“

⁴² VYSKOČILOVÁ, Iva: „*Homosexualita v romské komunitě (s důrazem na mužskou homosexualitu)*“, s. 6

⁴³ Slovo *kris* pochází z řečtiny (krisis = úsudek) - FRASER 2002, s. 51

⁴⁴ (tj. obdoba *romipen*) – překládá se jako romství - je soubor hodnot a vzorců chování, kterými by se měl každý Rom řídit.

⁴⁵ SUTHERLANDOVÁ, Anna: *Romové - neviditelní Američané*. 2014, s. 149

⁴⁶ FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: „*Rituální čistota u Romů*“, 2010, s. 81

⁴⁷ (tj. obdoba *marime*) – nečistého, čímž je vlastně na určitou dobu exkomunikován z komunity. Všichni se jej zřeknou a nesmí s ním komunikovat. Zdroj: FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: „*Rituální čistota u Romů*“, 2010, s. 83

Znám mnoho jiných olašských Romů, kteří byli potrestáni, a to i exkomunikací, ale nikdy jsem neslyšel o tom, že by se trest vztahoval i na celou nukleární rodinu. Pravdou je, že neznám jiného olašského Roma, který by byl potrestaný za svou sexuální orientaci. Je možné, že se trest za sexuální orientaci rozšiřuje a tak se vztahuje i na celou rodinu provinilce. Nicméně v případě Václava a jeho olašské rodiny je pochopitelné, proč jeho sexuální orientaci tají i před vlastními dětmi.

Na druhou stranu existoval a existuje proces, kterým se mohl provinilec bránit. Pokud se jednotlivec cítil pomluvami nebo nařčením poškozen, mohl se hájit, ale musel o své nevině všechny přesvědčit. Metod, jak podstoupit ceremoniální přísahu, je nespočet. Jednou z nich je přísaha pod obrazem svatého, kterou podstoupil i Ladislav: „*Jednou někdo řekl mému otci, že mě viděl s chlapem. Doma bylo peklo a já se bránil, jak jsem jen uměl. Nakonec mi táta řekl, že pokud nelžu, tak musím přísahat pod obrazem svatého, který máme v obývacím pokoji. Musel jsem se svléknout donaha, abych byl pod obrazem tak, jak mě pán stvořil, a přísahat, že všechno, co tátovi řekli, je lež. V pokoji jsem byl jen já a otec. Přitom jsem musel opakovat po otci, že jestli křivě přísahám, ať mě postihne vše zlé.*“ V terénním výzkumu Ivy Vyskočilové se také objevuje ceremoniální přísaha u výpovědi jednoho respondenta. V této výpovědi musel nařčený přísah nad hrobem své babičky: „**A:** *V Brně, jedna bohatá rodina, maj v Brně hotely, taky bývalý kolotočáři. (pozn.: stejně jako rodina jeho přítele). O něm kolovaly v rodině zvěsti, že je. A on musel přísahat na hrobě své babičky, že není. A on řekl, že ne. Což pro mě jako pro Cigána ...Taky nejsem věřící, ale u těch Cigánů ... Normálně šel k tomu hrobu a tam musel přísahat, že není. A lhal. Ale pro mě byl prostě větší hnus to, že lhal před hrobem. Kdyby mě někdo řekl: přisahej před hrobem své babičky, to bych se musel propadnout, kdybych lhal. Toto nejde. To já bych nemohl dokázat, že bych lhal na hrobě své rodiny. To pro tebe musí být svatý, jako u Cigánů jo, pro nás je třeba rodina svatá, a i když můj bratr zabije, tak je to furt můj bratr. To u gádžů když někdo zabije, tak ho odvrhnou.*“⁴⁸

Přísaha má formální podobu, přísahá se např. na smrt dítěte („*Ať zítra zemře mé dítě, pokud vezmu své slovo zpátky.*“). Protože Romové obvykle přikládají, přísahám velký význam a věří v jejich vyplnění, je nepravděpodobné, že by je porušili.⁴⁹

I když si Ladislav byl dobře vědom, že lže a věděl, jaké riziko podstupuje, tak pro něj v danou chvíli bylo mnohem důležitější to, že otec a celá jeho rodina bude spokojená.

⁴⁸ VYSKOČILOVÁ, Iva: „*Homosexualita v romské komunitě (s důrazem na mužskou homosexualitu)*“, rok, s. 8

⁴⁹ FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: „*Rituální čistota u Romů*“, 2010, s. 82

Dalšími formami trestů v romské společnosti ve vztahu k homosexualitě jsou urážky a posměšky, které mají spíše preventivní charakter. Souvisí to i se systémem socializace romského dítěte v rodině. Například když chtějí Romové naučit dítě, aby nebylo lakomé, tak ho zkouší už od útlého věku. Dají mu sušenku a čekají, zda nabídne všem v místnosti. Pokud to neudělá, tak ho požádají o kus sušenky, když dítě odmítne, tak se mu všichni přítomní smějí a nazývají ho lakomcem. To se opakuje, dokud dítě nezačne sušenku nabízet samo od sebe. Pracovně často jezdím do vyloučených lokalit obývaných Romy. V těchto lokalitách většinou žijí i homosexuální jedinci či páry. Všiml jsem si, že jsou homosexuálové vystavováni posměškům a urážkám téměř každodenně. Zajímavostí je, že tito lidé narážky a posměšky nevnímají záporně, ale sami si ze sebe dělají legraci. Otázkou zůstává, zda přijali fakt, že to jiné nebude, nebo si vážnost posměšků neuvědomují, protože jim to zase tolik neubližuje anebo jde o obranný reflex hledání strategie, jak z toho nezešítet a přetrpět to.

V neposlední řadě čelí romská LGBT menšina také fyzickému násilí, a to především ze strany vlastní rodiny. „*Moje máma tu holku zbila, mě teda taky.*“ Dagmar tuto příhodu popisovala s nadhledem a s humorem, skoro jako veselou příhodu. Pro Dagmaru totiž nebylo fyzické napadení trestem. Mnohem horší pro Dagmar bylo to, že s ní matka nemluvila celý rok. Ovšem pro Václava mělo fyzické napadení další důsledky. Po napadení otcem skončil v nemocnici, kde se léčil s otřesem mozku, zlomeninami a tržnými ranami. Václav byl překvapený z toho, že své rodiče nezná, přišli mu cizí. „*Máma stála při otci a stále opakovala, že mě vyléčí.*“

4.3 Důležitost romské rodiny

Problémy, se kterými se romští LGBT setkávají ve svých rodinách, spíše souvisejí s tím, jaký důraz je kladen na důležitost rodiny. „*Famel'ija vaš o Roma hin zaklados, bo famel'ija hin vareso, so likerel vareso baro. Korkori našti keres nič. A te bi pre mande jela bida, kaj denašava? Ča ke famil'ija, bo džanav, hoj famil'ija man na mukela a pomožinela mange.*“

„*Rodina je pro Romy základ, protože je nositelem něčeho důležitého. Sama nic nezmužeš. Kdyby přišla nouze, kam uteču? Jedině k rodině, protože vím, že rodina mě nenechá a pomůže mi.*“⁵⁰

⁵⁰ výpověď o rodině básničky Margity Reiznerové, Romano džaniben 1-2/1996

Rodina je pro Romy pořád základ a je to dané také tím, že okolí je vůči Romům odmítavé až nepřátelské. Rodina poskytuje pocit sounáležitosti, pocit bezpečí a alespoň v něčem pocit solidarity sdíleného romského osudu a životních zkušeností. Najednou se v romské rodině ukazuje, že nepřítel může být mnohem více a dokonce mohou být i z vlastních řad. Stigma, které na rodině ulpí kvůli odlišné sexuální orientaci, je pro ně jednoduše příliš velké. Domnívám se, že se rodiče bojí o své děti. Věří, že kvůli jejich národnosti a sexuální orientaci budou mít daleko víc nepřátel, před kterými je jejich rodiče nedostatečně ochrání, a sami rodiče navíc také trpí předsudky.

Romská rodina si od devadesátých let prochází velkou krizí mužských a ženských rolí, protože v romských rodinách je obrovská míra nezaměstnanosti, která postihuje muže i ženy. A tím pádem také dochází k transformaci chápání toho, co muž v rodině má, nebo nemá dělat. Svou sexuální orientací rodičům mohou říkat, že děti nechtějí. Možná to je to, co by při každém coming outu mělo vždycky zaznít. Zda chtějí, anebo nechtějí děti. Pravdou je, že 11 z 15 respondentů nechce mít vlastní děti.

Leoš: „*Máma si chvílku poplakala, že nebude mít vnoučata a já říkám, to neznamená, že nebudeš mít vnoučata.*“

4.4 Tradice – Rituální čistota

I když od odchodu Romů z Indie uplynulo více jak 10 století, stále se meziskupinově dělí na základě rituální čistoty či podle vykonávané profese. Toto dělení si Romové „přinesli“ z Indie.

Rituální čistota a tabu s ní spojená slouží k posílení skupinové identity. Hartmut Kraft vysvětluje funkci tabu takto: *Pomocí tabu skupina definuje, co k ní patří, a co nikoli. (...) Konkrétní skupiny mohou tímto způsobem budovat a chránit svou identitu.*⁵¹ A dodává: *Kdo skupinové tabu překročí, je vyobcován, protože zpochybňuje systém a skupinovou identitu tak vystavuje nebezpečí rozvratu.*⁵² Toto platí také u Romů. Koncept rituální čistoty stanovuje jasné hranice mezi MY x ONI, čistí Romové x nečistí Romové. Koncept rituální čistoty funguje jako jedna z forem sociální kontroly pro osoby, které poruší jasná pravidla a normy, které jsou romským společenstvím považovány za správné. Rituální čistota je také nástrojem k obhájení rozdílných statusů žen a mužů. Existují poměrně standardní metody jak udržovat

⁵¹ KRAFT, Hartmut: *Tabu. Magie a sociální skutečnost*. 2006, s. 11.

⁵² KRAFT, Hartmut: *Tabu. Magie a sociální skutečnost*. 2006, s. 11.

distanc, neznečistit se. Jak jsem zjistil, tak tyto praktiky uplatňují mnozí Romové i na homosexuály.

Leoš: „Zeptala se mě na to, jestli si čistím zuby.“ Vlastimil: „Bál jsem se, že budu mít vlastní nádobí, jen pro sebe. V naší rodině je jeden přiznaný gay, a když k někomu jde, tak mu jídlo sice dají, ale pak to nádobí vyhodí anebo schovají, a když přijde podruhé, tak mu nandají na ten samý talíř.“ Lukáš: „Strejda po mně dodneška nepije, štítí se mě a říká mi jen *degeš*.“

V komunitě slovenských Romů je velmi běžnou praxí vyhazovat veškeré nádobí, kterého se někdy dotkl homosexuál. Velmi často jsou tito lidé označováni za *degeše*. Koncept rozlišuje bytosti, věci a jevy na vhodné a nevhodné pro jakýkoli kontakt ať již fyzický, anebo pro vytváření možných forem sociální interakce. Být *degešem* v romské společnosti znamená žít ve velké hanbě, na okraji romské společnosti. Každý, kdo poruší běžné normy fungující v romské společnosti, se vystavuje riziku této kvalifikace. *Homosexualita jako špatný způsob života, který svým žánrem a stylem neodpovídá normám odvozeným ze strukturálních podmínek jednání, tak může být klasifikována na základě svého významového rozsahu jako bari ladž (velká hanba) a ztotožněna s degeštvím.*⁵³

Svůj podíl na přijetí romského potomka či příbuzného může znesnadňovat i možná větší religiozita Romů. I této otázce jsem se věnoval ve svém výzkumu. Respondenti, kteří již prošli coming outem, shodně uvedli, že během debaty ani jednou nezaznělo nic, co by mělo něco společného s vírou. Naopak se všichni respondenti, kteří prošli coming outem v rodině, shodli na tom, že jejich rodiče a příbuzné nejvíce trápilo a zároveň zajímalo, zda budou mít vlastní děti. David: „Ale dítě chceš, vid’?“ Vlastimil: „A jak to budeš mít s dětmi?“

Celkem 14 respondentů uvádí, že jejich rodiče či příbuzný se sice považují za věřící, ale nenavštěvují kostel ani komunitu věřících. Víru pojmají svým vlastním způsobem. „Většina sociálních vědců se shoduje na tom, že Romové nejčastěji oficiálně přebírají náboženství společnosti, ve které žijí. Přesto však jen v málokteré romské komunitě lze hovořit o převzetí křesťanské doktríny bez specifických romských úprav.“⁵⁴

⁵³ KOBES, Tomáš: „Identifikace a praxe homosexuálů a transsexuálů ve východoslovenských romských osadách“. 2013, s. 24

⁵⁴ Romové a nacionalismus, 2001, str. 71

Ladislav: „*Moje máma se považuje za jehovistku, a tak by neměla slavit ani Vánoce, ale ty slavíme každý rok úplně stejně.*“

David: „*Když jsem se doma přiznal, tak mi nikdo neřekl nic o Bohu.*“

Leoš: „*Nikdo z rodiny neargumentoval vírou.*“

Z rozhovorů jasně vyplynulo, že pro jejich přijetí v rodině byla zásadní tradice spojená s rituální čistotou než větší religiozita v jejich rodinách.

4.5 Prostituce⁵⁵

Cílem této kapitoly není pojednat o problematice prostituce jako o sociopatologickém jevu ve společnosti, ale o určitých specifických aspektech romské homosexuální prostituce a především o tom, jak je tento jev vnímán v romské komunitě, protože respondenti se v rozhovorech k tomuto tématu často vyjadřovali. Jelikož se respondenti zmiňovali pouze o mužské homosexuální prostituci, budu se v této podkapitole věnovat pouze této formě prostituce. O ženské homosexuální prostituci nikdo z respondentů nikdy neslyšel. Lászlo Sümegh, zakladatel Projektu Šance, tvrdí, že: „Homosexuální prostituce neexistuje, protože valná většina hochů, kteří se živí svým tělem na ulici nebo kdekoliv jinde, nekoresponduje s homosexuální orientací.“⁵⁶ Toto tvrzení respondenti nepotvrdili. Respondenti, kteří znají nějakého romského homosexuálního prostituta, se naopak nesetkali s romským homosexuálním prostitutem, který by byl heterosexuál, ani o takovém neslyšeli. O existenci neromských homosexuálních prostitutek, kteří jsou heterosexuálové, povědomí mají.

Prostituce (z lat. prostituere) je poskytování sexuálních služeb za úplatu nebo jakoukoli jinou protihodnotu. České označení pro muže, který takovou službu poskytuje, je prostitut nebo také gigolo či společník.⁵⁷

Přesné statistiky počtu homosexuálních prostitutek v České republice neexistují, a tak tyto hypotézy vznikají dle odhadů odborníků a lidí, kteří s touto cílovou skupinou pracují. Z rozhovorů mimo jiné vzešlo, že jestliže se za homosexuální prostituci lidé dříve styděli, dnes tomu tak není.

⁵⁵ TIŠER, David: „Kauza homosexuální prostituce“ In: Romea [online]. [cit. 2015-01 3]. Dostupné z <http://www.romea.cz/cz/zpravy/david-tiser-kausa-homosexualni-prostituce>

⁵⁶ BYSTRÝ, Tomáš: „Jak se žije českým a romským prostitutům“ In: Romea [online]. [cit. 2015-01 3]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/jak-se-zije-ceskym-a-romskym-prostitutum>

⁵⁷ tamtéž

Lukáš: „*Kamarád, kterého znám od dětství, to dělá taky. Dneska už si s ním nemám co říct, protože nenesím Pradu ani Versaceho.*“

Společnost obecně je více materialistická než dříve a Romové, jakožto součást společnosti jsou materialisté taktéž. Pro mnohé lidi je důležitější, co kdo má a kolik toho má, než fakt, jak si na to vydělal.

Mé zkušenosti s tématem homosexuální prostituce se omezují na romskou menšinu. Při psaní své bakalářské práce jsem se setkal a diskutoval i s chlapci, kteří se živí jako prostitutí nebo společníci.⁵⁸ Během rozhovorů s respondenty jsem narazil na jedno velmi zajímavé téma, které je úzce spjato s tématem prostituce. Dříve si mladíci museli klientelu hledat mnohem náročněji. Pravdou je, že se nejčastěji prostitovalo v hlavním městě. Mnohá místa, kde se vyskytovali prostitutí, znali i nezasvěcení lidé, jako například Hlavní nádraží ČD, Chotkovy sady, park Letná aj. Dnes v této oblasti dominuje svět internetu nebo dobré osobní kontakty. Internet je pro prostituta mnohem jednodušším nástrojem k nalezení klienta a to především proto, že už nemusí o klienta „bojovat“ s ostatními poskytovateli těchto služeb. Stačí se zaregistrovat na příslušné webové stránce a muži se většinou ozvou sami. Vzhledem k tomu jak je romská kultura konzervativní a sexualita je v romském společenství tabu, je až neuvěřitelné, kolik romských homosexuálních mladíků má zkušenost se sexem s mužem za peníze. Důvodů, proč se někdo rozhodne být společníkem, je celá řada. Již dávno není pravdou, že se k tomuto kroku rozhodnou jen ti, kteří pocházejí z rozvráceného manželství. Zním mnoho případů, kdy se rodina má velmi dobře, a přesto se syn dostal do začarovaného kruhu prostituce. Často začne olašský Rom či Sinto prostitovat v důsledku exkomunikace. Praha je velmi častým útočištěm pro exkomunikované.

Existuje mnoho míst, kde se prostituce provozuje. Od venkovní, přes klubovou prostituci, až po hotelové společníky. Nejprestižnější a nejrozšířenější mezi mladými Romy je v současné době prostituce v zahraničí. Nejčastěji se jedná o Rakousko a Švýcarsko. Mnozí romští prostitutí se znají již z různých internetových serverů, kde sháněli své klienty. Vždy se mezi nimi našel někdo, kdo už byl starší a hledal mladé společníky do zahraničí. Chlapec, který byl vybrán „náborářem“, jede do Švýcarska, kde začne prostitovat v klubech. V takovémto zařízení se dříve či později seznámí se starším pánem, který si jej vezme „pod svá

⁵⁸ Záměrně se zde zmiňuji pouze o homosexuální prostituci mužů, protože výskyt homosexuální prostituce žen, tzn. lesbický sex za peníze, není prakticky vůbec rozšířen, respektive ani odborníci zabývající se touto problematikou se s ním neseťkávají.

křídla“. Ten jej zásobuje dary a hlavně vysokými finančními obnosy. Z prostituta se tak stává společník, který ani nemusí provozovat sex za úplatek. Muži vydržující si romské chlapce z České republiky jsou většinou staří a stačí jim jen přítomnost druhého, pěkného chlapce. Velmi rozšířené je, že chlapec žije střídavě v České republice a ve Švýcarsku nebo v Rakousku. Obnos, který dostane za čtrnáct dní strávených ve Švýcarsku nebo Rakousku, může leckdy být až ve výši sta tisíc korun. Za peníze vydělané v cizině pak většinou živí celou svou rodinu. Většina chlapců se za tyto peníze velmi draze a moderně obléká. Často jim nesejde na tzv. *pařiv*- „úcta“ a neznají ani *ladž*- „stud“, chovají se nadřazeně, k čemuž je vede pocit finanční zajištěnosti. Respondent David má přímou zkušenost s prostitucí. Většina respondentů uváděla, že nějakého homosexuálního prostituta osobně zná.

David: „... ale když už jsem byl doma tři týdny a doma nebyly peníze, tak se mě všichni ptali, kdy už pojedou do Švýcarska. I když se mi nechtělo, tak jsem jet musel, protože doma nebylo co jíst.“ Lukáš: „Znám hodně kluků, co vydělávají v cizině. Mají se dobře celé jejich rodiny. Oni jim finančně pomáhají. Nedej bože, aby na ně někdo nadával. Jejich rodina by se šla klidně i prát.“ Vlastimil: „Znám kluka, co měl doma peklo, když se přiznal, že je gay. Když na něj ale prasklo i to, že šlape, tak se to všechno změnilo. Začal podporovat rodinu a dneska je to jejich miláček.“

Prostituce je v romských rodinách, kde je chlapec přiznaný gay a prostitut, čím dál více akceptovaná. Především proto, že přináší do rodin chybějící finance. Všem těmto chlapcům a jejich rodinám „napomáhá“ v posledních letech zhoršující se životní úroveň velké části Romů. Neřešitelné zadlužení, diskriminace na trhu práce a velmi špatná kvalita života. Zajímavostí je, že i když měla rodina s přijetím sexuální orientace u svého potomka problém, často se pohled rodiny na jejich „handicap“ změnil v momentě, kdy se jim díky této „nenormálnosti“ začalo lépe dařit.

4.6 Střet identit

Jelikož jsou LGBT z řad etnických menšin vystavováni vícečetné diskriminaci, zajímalo mě, kterou ze svých identit vnímají respondenti jako více stigmatizující, respektive nebezpečnější pro život ve společnosti, která jim přináší větší rizika. Dále jsem se zajímal o to, kvůli jaké identitě čelili diskriminaci a zda jí vůbec někdy museli čelit. Naprosto samozřejmé je, že všichni respondenti otázku sexuální orientace začali řešit jako druhou v pořadí. První, co jejich život mnohem více ovlivňovalo, byla jejich národnost, kterou si uvědomovali již od dětství. Sám jsem v době základní školní docházky často řešil, zda jsem,

anebo nejsem Čech. Na jedné straně jsem slýchal, že jsem jiný, než ostatní Romové, na druhou stranu jsem nikdy stoprocentně nezapadnul do neromského kolektivu. Vždy jsem byl něčím jiný. Podobně to prožívala větší část respondentů. U doposud „nevyautovaných“ jedinců je jasné, že když nejsou vypořádání se svou orientací, tak tuto identitu nijak neprezentují navenek. Kdežto „vyautovaný“ jedinec se buďto může stydět za jednu či druhou identitu, anebo mohl vyrůstat v prostředí smíšené rodiny, kde byla jedna kultura dominantnější. Všichni respondenti se ale shodli na tom, že v současné době je více nebezpečné být Romem, protože tato menšina je více trnem v oku majoritní společnosti. Nejčastějším důvodem, který zazníval na téma, proč je majoritní společnost více nepřátelská vůči Romům, byl ten, že majoritní společnost nemá skoro žádné osobní zkušenosti s Romy a čerpá informace jen z médií.

Velmi pozoruhodný byl postřeh Dagmar: *„Rom se Neromům jen tak nenarodí, když to sami nebudou chtít, když si nevyberou Roma anebo Romku na život. Kdežto gay nebo lesba se narodí do jakékoliv rodiny. To nikdo nemůže ovlivnit.“* Dagmar svým postřehem upozornila na jeden z nejpálčivějších problémů soužití Romů a majority. Ve společnosti je velký nedostatek osobních zkušeností mezi romskou a českou kulturou. Velká izolace Romů žijících v ghettech také nenapomáhá k poznání a sdílení zkušeností. Stereotypy a předsudky vůči Romům, které ve společnosti kolují, nezmizí, dokud každá česká rodina nebude znát rodinu romskou anebo alespoň nějakého jedince.

Oproti tomu se v mnoha neromských, ale i romských rodinách objevují a žijí zástupci z řad LGBT menšiny. To má za následek mnohem větší pochopení LGBT menšiny v majoritní společnosti. Mediální obraz LGBT menšiny v České republice je mnohem pozitivnější než mediální obraz Romů. I proto celkem 8 z 15 respondentů má na svém profilu na webové stránce iboys.cz a igirls.cz v kolonce národnost uvedeno národnost jiná. Uvědomují si, že čelí diskriminaci i v rámci jiné menšiny.

David: *„Když se s někým seznámím a zeptá se mě, jestli jsem gay, tak odpovím, že jsem, ale když se mě zeptá na to, jestli jsem cikán, tak odpovím, že ne.“*

Vlastimil: *„Protože nevypadám jako typický Rom, tak si národnost vymýšlím. Například říkám, že jsem Arab nebo Ital.“* Petr: *„I když jsem po matce i po otci Rom, tak mám velmi světlou pleť. Proto se mě nikdo na mou národnost neptá a ani já nemám potřebu jim říkat, kdo jsem.“*

Vzhledem k nepřítomnosti širší rodiny v majoritní společnosti je pravděpodobnost přítomnosti homosexuála mnohem menší, což neznamená, že existence homosexuálů v romských rodinách znamená zvýšenou toleranci k homosexualitě. Romská společnost byla mnohem více v kontaktu s neromskou společností než s homosexuály. I když v romské rodině homosexuál byl, tak to rodina často nevěděla anebo nechtěla vědět.

Ovšem mezi respondenty jsou i tací, kteří nemají se svou romskou identitou problém, i když antropologicky neodpovídají představám Roma/Romky. Lukáš: *„Jsem Rom, v tom jsem vyrostl, a i když jsem bílejší, tak to všem říkám. To je, jako bych se styděl za své rodiče.“* Dagmar: *„Mě si nikdo s neromkou nesplete ☺. Jsem hrdá na to, kým jsem.“* Kamil: *„Jsem ze smíšeného manželství. Nestydím se za to, že jsem napůl Rom, ale nevyrostal jsem jako Rom. Proto se cítím více jako Čech.“*

Celkem 14 z 15 respondentů zažilo diskriminaci kvůli své národnosti, 13 z 15 respondentů zažilo diskriminaci kvůli své sexuální orientaci v romském společenství, a 3 z 15 respondenti zažili diskriminaci kvůli své sexuální orientaci v majoritní společnosti. Diskriminaci na základě své národnosti čelili respondenti především v oblasti školství, na trhu práce, bydlení a v kulturních zařízeních. V srpnu roku 2014 jsme zažili společně diskriminaci v jednom nejmenovaném pražském gay klubu, kam nás, skupinku dvaceti Romů, odmítli pustit kvůli tomu, že jsme Romové. Z této osobní zkušenosti i z výpovědí respondentů se tedy dá usuzovat, že v naprosté většině případů převažuje etnická identita, se všemi jejími sociálními problémy, nad identitou sexuální.

Milan: *„To bylo snad poprvé, kdy mě odmítli pustit do gay klubu kvůli tomu, že jsem Rom.“* Pavel: *„Bohužel jsem na to zvyklý. Někdy se stane, že přijedu do Prahy do gay klubu a oni mě nepustí. Pak čekám celou noc venku, abych mohl jet ráno zase domů.“* Ludmila: *„Zažila jsem, že mě nepustili do hetero klubu, ale toto pro mě bylo šokující.“* Vilém: *„V Praze do gay klubů chodím. Protože mám světlou pleť, tak se mi to ještě nestalo. Tohle bylo poprvé. Ale od svých kamarádů vím, že jim se to děje běžně.“*

Jak jsem již uvedl, tři respondenti čelili i diskriminaci kvůli své sexuální orientaci. Taktéž ji zažili ve škole a na trhu práce, ale i v kulturních zařízeních. Lukáš: *„Když jsem hledal práci, tak se mě na jednom pohovoru zeptali, jestli jsem gay. Já jim odpověděl*

popravdě a už se neozvali. Myslím, že mě nepřijali kvůli orientaci.“ David: Jednou jsem byl s klukem na heterácké diskotéce. Když jsme se začali líbat, tak k nám přiběhli vyhazovači a začali nás mlátit přímo na parketu. Nikdo se nás nezastal. Pak nás vyhodili z klubu ven.“

Marek: „Ve škole se mi děti smály a mlátily mě. Sice nevěděly, že jsem gay, ale myslely si to, tak jsem dostával.“

Jeden respondent se překvapivě více styděl za to, že je ze třinácti dětí. Říct, že je bisexuál, neměl žádný problém. Když jsem se ho zeptal na to, proč má větší problém říct na veřejnosti, že je z tolika dětí, než přiznat, že je bisexuál, odpověděl takto: *Nevím, tak každý má na to jiný názor. Buďto řekne, no tak tvoje máma rodila jako kočka, nebo máš i bráchy? Naštěstí, že jsou heteráci.“*

4.7 Postoj mladých Romů k homosexualitě

Podobně jako u majoritní společnosti, tak i v té romské se vnímání homosexuality dobou mění. Jak jsem již popsal výše, tradiční romská kultura je konzervativnější než kultura česká. Abych lépe popsal posun od tradičního pojetí, uvedu příklad toho, co dříve nebylo možné ani přípustné. I když jevy, které nyní popíšu, existovaly již dříve, tak nebyly v takové míře přijímány, nestaly se normou. Dříve nebylo zvykem, aby Romky prostituovaly, přesto jich dnes v České republice prostituuje poměrně hodně. Stejně tak nebylo možné, aby si Rom vzal Neromku a naopak, a přesto takováto manželství existují. Nebylo přijatelné, aby romské matky opouštěly své děti, a přesto je dnes mnoho romských dětí v dětských domovech. Jednoduše se kultura a hranice s ní spojené posouvají, tak jako se posouvá společnost. Je pravdou, že mnoho Romů žilo a někteří dodnes žijí v silné izolaci, a i proto řada zvyků a tradic ještě nevyumizela a stále jsou součástí mnohých romských rodin.

Jak jsem již načrtl v kapitole Stručná historie veřejného života LGBT menšiny v českých zemích, začala po roce 1989 LGBT problematika pronikat do médií. Na různých pořadech v televizích spolupracovali anebo je sami vyráběli členové LGBT menšiny. Na obrazovkách se začaly objevovat tváře z řad LGBT menšiny, které veřejně mluvily o homosexualitě. Tyto osobnosti se tak pro mnoho lidí staly pozitivním vzorem a motivací pro „vyautování“ se nejen v rodině, ale i veřejně, aby mohli i oni pomáhat těm, kteří stále váhali. V České republice se začaly vést otevřené debaty na téma homosexuality, což mělo pozitivní

dopad na její vnímání. V 90. letech se začaly konat pravidelné LGBT akce v různých městech.

Toto všechno mělo samozřejmě vliv i na romskou menšinu žijící v České republice. V té době sice existovali LGBT aktivisti a osobnosti, ale neexistoval ani jeden homosexuální Rom, který by působil jako pozitivní vzor. Navíc nebyl ani jeden Rom, který by se objevoval ve výše zmíněných pořadech. Jednoduše téma LGBT menšiny, které se zde diskutovalo, bylo výhradně zaměřené na LGBT menšinu z řad majoritní společnosti. I proto starší generace Romů říkávala, že: „*to dělají jen gádže*.“ V romských rodinách nikoho ani nenapadlo, že by homosexuál mohl být i Rom. Ať proto, že v rodině nebyl ani jeden přiznaný gay či lesba anebo, že všechno špatné a nečisté z pohledu romské rodiny provozovali jen *gádže*. Mladší generace Romů už o homosexualitě smýšlí rozhodně jinak. Také, proto, že vyrůstala v době, kdy už se zcela běžně ve filmech či televizních seriálech objevují homosexuální páry. Stejně tak se setkáváme s LGBT tématem v reklamách, v knihách, a to i v dětských. Nejdůležitější ovšem zůstává fakt, že řada mladých lidí, ne-li každý, alespoň jednoho gaye či lesbu zná. Vlastní zkušeností se nejlépe zbavíme svých předsudků a stereotypů. Samozřejmě i mezi mladými Romy najdeme homofoby, ale převážně jde o Romy z tradičních rodin nebo o lidi ze skupiny olašských Romů či Sintů. Paradoxně lepšímu vnímání jiné sexuální orientace napomáhá i nedodržování tradic. Jak jsem popisoval v podkapitole Rodina, význam konceptu *degeštví* se radikálně posunul u mnoha Romů. Starší generace Romů narozených kolem období druhé světové války, která měla bezprostřední kontakt se slovenským prostředím, si často myslela, že dokáže zařadit Roma do kategorie *degeše* nebo *žuže Roma*⁵⁹ podle jeho romského dialektu či oblasti, odkud ze Slovenska pocházel. To dnešní mladí Romové, kteří na Slovensku nikdy nežili, nedokážou, a proto navazují styky se všemi Romy. Dnes se tedy spolu běžně baví dva Romové, kteří by se dříve nikdy bavit nemohli, protože jeden patřil mezi *degeše* a druhý patřil mezi tzv. *žuže Roma*.

4.8 Vzdělanostní struktura romské LGBT menšiny v ČR

Nízká vzdělanostní úroveň romské menšiny je všeobecně známá, vyplývá z řady příčin, přičemž k nejdůležitějším patří:

⁵⁹ „čistí Romové“ jsou to ti Romové, kteří dodržují morální pravidla skupiny, znají stud a žijí v souladu s hodnotami, na kterých je postavena romská identita, tzv. romipen. Zdroj: FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: „Rituální čistota u Romů“, 2010, s. 23

- přístup romské menšiny ke vzdělání jako takovému, neboť během staletí neumožňoval kočovný způsob "života štvanců" podmínky k jeho dosažení
- dlouholetá zkušenost na pomocných, nekvalifikovaných a méně kvalifikovaných pracovních pozicích s nižším finančním ohodnocením, což už samo o sobě posilovalo jejich již tak nízký sociální status a nevytvářelo tlak na získání vzdělání
- zařazení na nejnižší pozici nemotivovalo zaměstnané Romy k dalšímu vzdělávání
- jazyková bariéra, neznalost nezbytné české odborné terminologie pro kvalifikovanější pozice

Výzkum Občanského sdružení Slovo 21 uvádí, že většina Romek považuje vzdělání jejich dětí za klíčové. Do výzkumu se zapojilo celkem 600 Romek z 10 českých měst. Opak si myslí pouze 6 % respondentek. Naprostá většina respondentek (99 %) nechce, aby jejich potomci chodili na praktickou, dříve zvláštní školu. Ženy se ve výzkumu shodují, že znalosti nabyté na těchto školách nejsou v žádném případě dostačující.⁶⁰

Posouzení vzdělanostní úrovně romské populace je omezeno na údaje ze dvou romských sdružení, která dlouhodobě pracují s romskými vysokoškolskými studenty. Přesná interpretace takto získané datové základny je obtížná, neboť je v ní zahrnuta pouze část romské populace a není znám přesný počet romských studentů.

Občanské sdružení Slovo 21 připravuje bezplatné přípravné kurzy pro romské zájemce o vysokoškolské studium. Od roku 2004 se na univerzity dostalo 142 z 251 absolventů kurzů. Zde je potřeba uvést, že kromě těchto studentů, tedy stipendistů a absolventů zmíněných kurzů samozřejmě studují na univerzitách i nikde neevidovaní Romové. Členka Rady vlády pro záležitosti romské menšiny a koordinátorka projektu *Můžeme jít dál II* Martina Horváthová odhaduje, že aktuálně na univerzitách studuje cca 100 Romů. Dalším zdrojem informací o počtu romských vysokoškolských studentů je stipendijní program pro romské vysokoškolské studenty, který vyhlašuje Romský vzdělávací fond (Roma Education Fund - REF). V České republice rozdělování stipendií koordinuje od roku 2010 občanské sdružení Romea. Sdružení také uvádí, že stipendistů v posledních letech přibývá. Zatímco v letech 2005 až 2009 podporu získalo 59 studentů, v letech 2010 až 2013 počet stoupl na 151.

⁶⁰ „EXKLUZIVNÍ VÝZKUM SLOVA 21: Většina Romek považuje vzdělání svých dětí za velmi důležité“ In: Slovo21 [online]. [cit. 2015-01 4]. Dostupné z <http://www.slovo21.cz/index.php/aktuality/352-exkluzivni-vyzkum-slova-21-naprosta-vetsina-romek-povazuje-vzdelani-svych-deti-za-velmi-dulezite>

Z dotačního programu MŠMT – " Podpora sociálně znevýhodněných romských žáků středních škol a studentů vyšších odborných škol a konzervatoří" bylo v roce 2014 podpořeno celkem 487 romských studentů. Finanční prostředky tohoto programu jsou určeny na podporu žáků, jež jsou občany ČR a jejichž rodinám způsobují náklady spojené se středním nebo vyšším odborným vzděláváním značné potíže. O prostředky mohou žádat žáci školy pouze prostřednictvím právnické osoby zapsané ve školském rejstříku, která poskytuje střední vzdělání, střední vzdělání s výučním listem, střední vzdělání s maturitní zkouškou nebo vyšší odborné vzdělání a vyšší odborné vzdělání na konzervatoři.⁶¹ Dříve o prostředky žádali samotní studenti a často se stávalo, že stipendium dostávali i Neromové, kteří se hlásili k romské národnosti. Dnes, když žádosti odesílají školy, se tento problém podařilo o něco zmírnit, ovšem ani tento údaj není věrohodný, protože jedinou podmínkou pro získání toho stipendia stále zůstává, zda se žadatel cítí být Romem. Další věcí je, že mnoho Romů si o stipendium nežádá, protože nejsou sociálně znevýhodněni a údaje o těchto studentech se pak velmi komplikovaně získávají.

Při zpracovávání dat z terénního výzkumu mě překvapila míra vzdělanosti oslovených respondentů. Jeden respondent má základní vzdělání, šest respondentů má střední vzdělání s výučním listem, pět respondentů má střední vzdělání s maturitní zkouškou a tři respondenti buďto studují na univerzitě, nebo jsou již jejími absolventy.

Pro můj terénní výzkum jsem neoslovoval primárně studenty, ale jedince z řad LGBT menšiny, a přesto se sešla skupinka velmi nadaných a vzdělaných lidí. Jak jsem již zmínil výše v kapitole Postavení výzkumníka, založil jsem romskou LGBT poradnu, kam se na mě mohli obracet lidé s prosbou o pomoc či pouhou potřebou sdílet své životní osudy, takzvaně se „vypovídat“. A řada lidí se na poradnu obracela s poptávkou práce. I proto uváděli své dosažené vzdělání. Od roku 2011, kdy byla poradna založena, se na ni obrátilo celkem cca 400 osob, žen a mužů. Celkem 189 „klientů“ uvedlo své vzdělání. Z toho 36 uvedlo pouze základní vzdělání, 77 uvedlo střední vzdělání s výučním listem, 61 uvedlo střední vzdělání s maturitní zkouškou a 15 uvedlo, že jsou studenty či absolventy univerzit.

Vzhledem k problematickému přístupu Romů ke vzdělání, které jsem popsal výše, jsou tato čísla a poměry středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných LGBT Romů enormně vysoká a zarážející. Jelikož neexistují přesnější statistiky, odhaduji procentuální poměr tímto

⁶¹ „Program na podporu romských žáků“ In: msmt.cz [online]. [cit. 2015-01 4]. Dostupný z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/program-na-podporu-romskych-zaku-strednich-skol>

způsobem. Pokud srovnáme procentuální poměr studujících Romů – heterosexuálů (nemusí se jednat o jejich skutečnou sexuální orientaci) celkem 587 studentů středních, vyšších a vysokých škol (tento údaj je z roku 2014) s počtem studujících Romů - homosexuálů (přiznaných) celkem 76 studentů středních a vysokých škol (tento údaj je z let 2011 až 2014), můžeme se domnívat, že mezi romskými homosexuály je nepoměrně vyšší míra dosaženého vzdělání, než u zbytku romské populace!

U respondentů z mého terénního výzkumu mě zajímalo, proč se rozhodli jít studovat: zda jde o běžnou motivaci, kterou mají i běžní studenti či běžní Romové, nebo zda byla jejich motivace jiná, například zda souvisela s problémy, které jim jako homosexuálům v jejich domovských komunitách hrozily.

Leoš: *„Šel jsem dál do školy, aby se mě neptali na to, kdy domů přivedu ženu.“*

Vlastimil: *„Studoval jsem i proto, že se mě pak neptali a chtěli, abych dodělal hlavně školu. Měl jsem jít dál, nešel jsem.“* Dagmar: *„Je fakt, že jsem nešla studovat jen kvůli oddálení sňatku, ale byla to taky jedna z motivací. I když mi nebyla k ničemu. Mamka se mě stále ptala, kdy někoho přivedu domů.“*

Milan: *„Jelikož jsem vyrůstal v dětském domově, tak škola pro mě byla vysvobozením. Tam jsem mohl být tím, kým jsem doopravdy byl.“*

Samozřejmě to neplatí u všech respondentů bez výjimky, jsou i tací, kteří šli studovat z „běžného“ důvodu, tedy především kvůli zvýšení své kvalifikace. Kamil: *„Šel jsem studovat, protože jsem si uvědomil, že bez vzdělání se neobejdu.“* Pavel: *„V práci jsem zjistil, že se nikam neposunu, když nebudu mít vyšší vzdělání.“*

Většina respondentů ale potvrzuje moji domněnku, že další studium se pro ně stalo osvobozením od nepříjemných otázek týkajících se jejich sexuální orientace a dalšího rodinného života. Dalším pozitivním impulsem může být dosažení jiné, nové identity vysokoškoláka a získat, tak šanci být hodnocen dle jiných kritérií než těch tradičních.

5. Závěr

Cílem této práce bylo poskytnout dostatek základních informací o romské LGBT komunitě žijící v České republice. Přiblížit osudy lidí, kteří jsou vystavováni vícenásobné diskriminaci, a zmapovat, zda se mění vztah romské společnosti k LGBT menšině. Stěžejním zdrojem informací byl terénní výzkum realizovaný na jaře roku 2014. Výpovědi respondentů jsem doplnil o poznatky získané z relevantní odborné literatury. V úvodu své práce jsem vycházel z několika hypotéz, které jsem se snažil ověřit, či naopak vyvrátit touto prací. Průzkum probíhal na vzorku 15 respondentů z různých měst v České republice. Další informace jsem čerpal ze zkušenosti z mého života i z mých zkušeností s touto cílovou skupinou.

Na základě výpovědí respondentů jsem došel k tomu, že přijetí faktu, že potomek či příbuzný je homosexuál, ovlivňuje především obava z reakcí samotné romské komunity. Z terénního výzkumu vyplývá, že rodina je pro Romy stále základ, což může být dané také tím, že okolí je vůči Romům stále více odmítavé, až nepřátelské. Rodina je tak jediným místem, které poskytuje pocit sounáležitosti a tolik potřebný pocit bezpečí. O tento pocit pak někteří členové z řad romské LGBT komunity přicházejí v momentě, kdy dojde ke coming outu. LGBT jedinci v romské rodině zjišťují, že „nepřátel“ mohou být i ve vlastních řadách. Stigma, které na rodině ulpí kvůli odlišné sexuální orientaci, je pro ně jednoduše příliš velké. Větší religiozitu Romů v porovnání s majoritní společností, tento výzkum nepotvrdil stejně tak, jako ji nepotvrdil ani jako překážku během coming outu. V romských rodinách respondentů oproti tomu často zaznívala otázka týkající se další reprodukce. Na základě těchto údajů se můžu domnívat, že Romové nutně nemusí vnímat homosexualitu obecně a gaye jako problém. Lze předpokládat, že se jedná spíše o obavu a stud před romským společenstvím.

Coming out u romské LGBT menšiny probíhá podobně jako u většinové společnosti, další průběh se ovšem liší dle příslušnosti jedince k dané romské skupině. Vlivem tradiční sociální struktury jsou tzv. slovenští Romové vystavováni sociální kontrole, kdežto olašským Romům a Sintům hrozí romský soud nazvaný *kris*. V případě homosexuality se uplatňuje trest nejvyšší – exkomunikace z rodiny anebo z celé romské komunity. To s sebou nese samozřejmě další problémy, kterým musí romský LGBT jedinec čelit. Anne Sutherlandová ve své knize *Romové - neviditelní Američané* sice uvádí, že exkomunikace je často dočasná.

Z průzkumu vzešlo, že ve vztahu k homosexualitě je často exkomunikace doživotní. Mladá generace Romů už nevnímá homosexualitu primárně jako problém. Je to možné také vysledovat podle věkové hranice, která při coming outu stále klesá. Dříve bylo nemožné, aby si jedinec prošel dobrovolně coming outem v rodině například již v 17 letech. Tomuto posunu značně napomohla celková situace v České republice a kladné vnímání homosexuality majoritní veřejností.

Z výsledků výzkumu je zřejmé, že mnohem více respondenty determinuje jejich etnická než sexuální identita a to především kvůli diskriminaci. Celkem 14 z 15 respondentů zažilo diskriminaci kvůli své národnosti, 13 z 15 respondentů zažilo diskriminaci kvůli své sexuální orientaci v romském společenství a 3 z 15 respondentů zažili diskriminaci kvůli své sexuální orientaci.

V oblasti diskriminace lze z výpovědí respondentů usuzovat, že v naprosté většině případů převažuje diskriminace kvůli etnické identitě se všemi jejími sociálními problémy nad diskriminací kvůli identitě sexuální.

Z terénního výzkumu vyplývá, že mnohem více stigmatizující pro respondenty je jejich etnická identita. Nejčastějším důvodem, který zazníval na téma, proč je majoritní společnost více nepřátelská vůči Romům, byl ten, že majoritní společnost nemá skoro žádné osobní zkušenosti s Romy a čerpá informace jen z médií. Kromě původních hypotéz z průzkumu jsem se dozvěděl řadu jiných důležitých věcí. Například, že se prostituce stává v romských rodinách, kde je prostitut přiznaný, čím dál více akceptovaná. Mnohem horší životní úroveň velké části Romů vůči majoritní společnosti má za následek, že prostituce u těchto rodin legitimizuje homosexualitu.

V neposlední řadě je velmi zajímavé téma vzdělání u romské LGBT menšiny. Vzhledem k problematickému přístupu Romů ke vzdělání jsou čísla vzdělaných Romů enormně vysoká. Srovnáme-li procentuální poměr studujících Romů – heterosexuálů celkem 587 studentů středních, vyšších a vysokých škol a studujících Romů - homosexuálů (přiznaných) celkem 76 studentů středních a vysokých škol, můžeme se domnívat, že mezi romskými homosexuály je nepoměrně vyšší míra dosaženého vzdělání, než u zbytku romské populace. Z toho plyne, že romská LGBT menšina může být velmi prospěšná pro romskou společnost obecně. Pokud romská společnost bude neustále diskriminovat LGBT komunitu v rámci romského společenství a bude stále uplatňovat tresty za homosexualitu, nemůže

romská společnost po těchto lidech vyžadovat, aby se vzdělání a nadání romští homosexuální příslušníci LGBT komunity věnovali romskému tématu, a napomohli tak zlepšení obrazu romské menšiny v majoritní společnosti.

6. Zdroje

6.1 Literatura

- FRASER, August: *Cikáni*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2002. ISBN: 80-7106-212-X
- FRYDRÝŠKOVÁ, Kristýna: *Rituální čistota u Romů*, Diplomová práce, 2010
- HENDL, Jan: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1997
- HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů. Člověk v tísní*, 2002.
- KOBES, Tomáš: *Identifikace a praxe homosexuálů a transsexuálů ve východoslovenských romských osadách*. Sociologický časopis, 2013, roč. 49, č. 1, s. 3-27. ISSN: 0038-0288
- KRAFT, Hartmut: *Tabu. Magie a sociální skutečnost*. Mladá Fronta, Praha 2006.
- RAICHOVÁ, Irena: *Romové a náboženství*. In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. SVAN, Moravské zemské muzeum, Brno, 1999, s.67.
- RAICHOVÁ, Irena. *Romové a nacionalismus*. Vyd. 1. Brno: Muzeum romské kultury, 2001. 247 s. ISBN: 80-902476-9-5
- SCHINDLER, Franz: *Život homosexuálních mužů za socialismu*. Franz Schindler. In: "Miluji tvory svého pohlaví" : homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí / Pavel Himl, Jan Seidl, Franz Schindler (edd.) Praha : Argo, 2013 s. 271-386. ISBN: 978-80-257-0876-7
- STRAUSS, Anselm. CORBINOVÁ, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu*. Přeložil Ježek, Stanislav. Sdružení podané ruce. Brno, 1999. ISBN 80-85834-60-X
- SUTHERLANDOVÁ, Anne. *Romové - neviditelní Američané*. Přeložila Marta Miklušáková. Vyd. 1. Praha: Romano džaniben, 2014. 348 s. ISBN 978-80-905833-0-6
- VYSKOČILOVÁ, Iva: *Homosexualita v romské komunitě (s důrazem na mužskou homosexualitu)*, Terénní výzkum, Praha
- Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*, Pracovní skupina pro otázky sexuálních menšin ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny MUDr. Džamily Stehlíkové. Praha, 2007.
- Výpovědi o rodině slovenských, maďarských a olašských Romů*. In: Romano džaniben 1-2/1996, s. 3

6.2. Internetové odkazy

- ROMBASE – Didactically edited information on Roma - URL: < <http://romani.uni-graz.at/rombase/> > [cit. leden 2015]
- ROMEIA – romský zpravodajský portál - URL: < <http://www.romeia.cz/cz/> > [cit. leden 2015]

SLOVO 21 – nestátní nezisková organizace - URL: < <http://www.slovo21.cz/> > [cit. leden 2015]

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY - URL: < <http://www.msmt.cz/> > [cit. leden 2015]

TRANSSEXUALITA - URL: < <http://www.transsexualita.cz/> > [cit. leden 2015]

TRANSGENDER - URL: < <http://www.transgender.cz/> > [cit. leden 2015]